

Η κρητική ταυτότητα μέσα από τις μαρτυρίες ξένων ταξιδιωτών του ΙΘ΄ αιώνα*

Manuel Serrano Espinosa

*Της Κρήτης την παράδοση με ευλάβεια στηρίζω
και όπου σταθώ και όπου διαβώ μια Κρήτη ζωγραφίζω.*

Στον Γ.Π. Εκκεκάκη

Ο κύριος σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη ορισμένων βασικών χαρακτηριστικών και ιδιοτήτων της κρητικής κοινωνίας του δέκατου ένατου αιώνα, ειδικά μετά την έναρξη της μεγάλης επανάστασης του 1821, αλλά στην προκειμένη περίπτωση δε θα το κάνουμε μέσω των γραπτών πηγών και ιστορικών εγγραφών από τα αρχεία, αλλά μέσα από τις μαρτυρίες των περιηγητών που επισκέφθηκαν το νησί σε όλη τη διάρκεια του δέκατου ένατου αιώνα, αναμφίβολα, μία από τις περιόδους, καλύτερα τεκμηριωμένη όσο αφορά τις μαρτυρίες των περιηγητών, και επομένως, από τις μεγαλύτερες επίσης σε διάχυση και ηχώ των γεγονότων που είχαν συμβεί στο νησί για τις μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις της εποχής. Μάλλον ό, τι βρήκαν οι ευρωπαίοι επισκέπτες του δέκατου ένατου αιώνα ήταν μια περιοχή όπου επεκτείνεται η φλόγωση και το πνεύμα της ελληνικής επανάστασης εναντίον της οθωμανικής κυριαρχίας.¹

Σε αυτό το πεδίο δράσης βρίσκεται το επίκεντρο πολλών επαναστάσεων και εξεγέρσεων του κρητικού λαού ενάντια στην καταπιεστική Οθωμανική Αυτοκρατορία, πλαισιώνονται σε αυτό το γενικό πόλεμο εναντίον των Τούρκων που καταλήγει στην τελική νίκη και την απελευθέρωση στις αρχές του εικοστού αιώνα. Αλλά το γεγονός ότι η τουρκική κυριαρχία στην Κρήτη ξεκίνησε με μεγάλη καθυστέρηση (1669) σε σχέση με άλλες περιοχές της ελληνικής ηπειρωτικής χώρας, του δίνει κάποιες ιδιαιτερότητες

*Το έργο αυτό έγινε χάρη στη χρηματοδότηση του DIGICOTRACAM [Βαλένθια, Generalitat Valenciana]. Ref: PROMETEO-2009-042, στο πλαίσιο της ομάδας IVITRA του Πανεπιστημίου του Αλικάντε Ισπανίας.

¹Η σχετική βιβλιογραφία είναι πολύ εκτενής. Όσο αναφορά την ιστορία της Κρήτης του ΙΘ΄ αιώνα, θα αναφέρω δύο συγγραφείς και ορισμένα βασικά τους έργα: Θ. Δετοράκης, *Ιστορία της Κρήτης*, Ηράκλειο 1990, 319-437. "Η Τουρκοκρατία στην Κρήτη", *Κρήτη: Ιστορία και Πολιτισμός*, τόμος Β, 332-436. Σχετικά με τις επαναστάσεις, Ν. Β. Τομαδάκης, "Συμβολή εις την βιβλιογραφίαν των κρητικών επαναστάσεων", *ΕΕΚΣ* (1) 1938, 530-555 □ (2) 1939, 198-238. "Η Κρητική Επανάστασις 1866-69: (Σύντομον ιστορικών διάγραμμα μετά βιβλιογραφίας)", *Νέα Εστία* τεύχος 80 (1966), 1488-1502. Για τους περιηγητές το πολύ γνωστό βιβλίο του Κ. Σιμόπουλου, *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, 4 τόμοι, Αθήνα 1999, δεν μας βοηθάει πολύ διότι μόνο συμπεριλαμβάνει ως την επανάσταση του 1821. Ευτυχώς, τα τελευταία χρόνια χάρη στο γιγάντιο κόπο και εντυπωσιακή δουλειά του μεγάλου ρεθεμνιώτη συλλέκτη Γ. Π. Εκκεκάκη και της οικογένειάς του, έχουμε την ευκαιρία να μεγαλώσουμε τη γνώση μας για τους περιηγητές της νήσου. Γ. Εκκεκάκης, *Περιηγητές και περιηγητικά κείμενα για την Κρήτη - 15ος μέχρι και 20ός αιώνας*, Ρέθυμνο 2006.

που δεν εμφανίζονται στην υπόλοιπη Ελλάδα, ιδιαίτερα προς το τέλος της Τουρκοκρατίας.²

Στη μελέτη ορισμένων από αυτές τις μαρτυρίες και για την ανάλυση της ταυτότητας αυτής της προβληματικής περιόδου της ιστορίας του κρητικού λαού θα προσπαθήσουμε να επικεντρωθούμε σε εκείνα τα χαρακτηριστικά στοιχεία που ξεχωρίζουν τα άπληστα μάτια των ταξιδιωτών. Και θα δώσω προτεραιότητα στα κείμενα περιηγητριών, πράγμα που μπορεί επίσης να μας δώσει μία εικόνα της επικρατούσας νοοτροπίας εκείνης της εποχής, αν και τα θέματα είναι συνήθως κοινά. Με ελάχιστες εξαιρέσεις προτίμησα να διαλέξω εκείνα τα χρονικά ταξιδιωτών που έμειναν για πολύ μικρό χρονικό διάστημα στο νησί. Ακολουθώντας αυτή τη γραμμή δράσης επιδιώκω διπλό σκοπό: να βρω την φρεσκάδα των πρώτων εντυπώσεων και παράλληλα να αποφύγω τη γνωστή αρρώστια που συνήθως παθαίνουμε οι ξένοι όταν επιστρέφουμε ξανά στη Μεγαλόνησο.³ Επειδή για τους περισσότερους ταξιδιώτες της εποχής τόσο οι Τούρκοι, όσο οι Έλληνες ήταν κατά κάποιον τρόπο ξένοι γι' αυτούς, μπορούμε να πούμε ότι τις περισσότερες φορές οι απόψεις τους είναι ουδέτερες και δεν διστάζουν να κριτικάρουν μια ή τις δυο πλευρές αντίστοιχα.

Is it not a dream, a delusion? Am I really in Crete?, αναρωτιέται η περιηγήτρια A. Vivanti⁴ όταν την ημέρα 3 Απριλίου του 1865 φτάνει, όπως σχεδόν όλοι οι ταξιδιώτες εκείνου του αιώνα, στο κρητικό λιμάνι των Χανίων στην αναζήτηση για το άγνωστο, το εξωτικό, τις ακτίνες και τις περιπέτειες. Αυτό ακριβώς το ζήτημα που έχουμε κάνει όλοι αυτοί που αγαπάμε βαθιά αυτό το νησί που υπερβαίνει τις δυνατότητες έκπληξης μετά την πρώτη επίσκεψή μας. Η A. Vivanti διέμεινε μόλις δύο εβδομάδες στο νησί, αλλά μας έδωσε κάποιες ειδήσεις που έχουν ιδιαίτερη σημασία για το δικό μας θέμα.

²Γνωρίζουμε ότι οι γεωπολιτικές συνθήκες της εποχής καθυστέρησαν σε μεγάλο βαθμό την απελευθέρωση του νησιού της Κρήτης. Το Ηνωμένο Βασίλειο εμπόδιζε την απελευθέρωση της Κρήτης φοβίζοντας την αυξανόμενη δύναμη της Ρωσίας στην περιοχή, μετά τη σειρά των ρωσοτουρκικών πολέμων. Όπως είναι γνωστό, δε θα ήταν η τελευταία φορά που η βρετανική αυτοκρατορία θα χειριστεί στο θέμα αυτό. Μετά την περίοδο της "Αιγυπτοκρατίας" (1831-1840) η Συνθήκη του Λονδίνου του 1840 θα δώσει το νησί πίσω στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

³Πρόκειται για τη γνωστή και μεγάλη ταξιδιώτισσα Ελπίδα Μέλαινα (Marie Espérance von Schwartz). Τα λόγια της Μέλαινα δηλώνουν καθαρά τους λόγους για τους οποίους ήθελα να αποφύγω σ' αυτή την εργασία ορισμένα χρονικά. Η Ελπίς Μέλαινα έμεινε στην Κρήτη το διάστημα 1865-1893, με λίγες απουσιάσεις λόγω υγείας. Δεν έχουμε, βέβαια, σ' αυτή τη μικρή εργασία, χώρο να εξετάσουμε τη μεγάλη σημαντικότητα των έργων της Μέλαινα για την Κρήτη. Παραθέτω την πρόσφατη έκδοση *Ελπίς Μέλαινα. Περιηγήσεις στην Κρήτη 1866-1870*. ΠΕΚ, Ηράκλειο 2008 με άριστη επιμέλεια της Ιωάννας Μυλωνάκη. Η παραπομπή είναι της σελίδας 243: "Όταν το 1865 στο Μόναχο ο Franz von Löhner με παρακίνησε να ταξιδέψω στην Κρήτη και πρόσθεσε ότι για να γνωρίσω καλά το νησί του Μίνωα, θα χρειαζόμουν δύο ταξίδια, αυτή η τελευταία παρατήρηση δεν μου άρεσε ιδιαίτερα. Ο μορφωμένος φίλος μου γνώριζε πολύ καλά τι σημαίνει η λέξη «Κρήτη», γνώριζε ότι, όποιος πατήσει το πόδι του στον τόπο αυτό, τον σημαδεμένο από την ιστορία και ευλογημένο από τη φύση, αντλεί συνεχώς νέες χαρές από την αστείρευτη πηγή των θαυμάτων του."

⁴*A Journey to Crete, Constantinople, Naples and Florence. Three Months Abroad.* By Anna Vivanti. London 1865, p. 40.

Η μορφωμένη Vivanti, ιταλικής καταγωγής, μιλούσε αγγλικά, και παντρεμένη με έναν πλούσιο έμπορο εβραϊκής καταγωγής, είναι ευαισθητοποιημένη στα ήθη της Βικτωριανής κοινωνίας και, γι' αυτό, όταν συναντά στο Ρέθυμνο την οικογένεια του άγγλου υποπρόξενου στην Κρήτη, που προερχόταν από την Ιωνία, αναφέρει κάποια δυσκολία με το τυπικό βρετανικό φλέγμα:

"Η σύζυγος, η κόρη και οι νύφες του κ. Ο. δεν καταλάβαιναν παρά μόνο Ελληνικά. Ως εκ τούτου, μπορούσα να τους μιλάω μόνο με νοήματα και, καθώς με τον τρόπο αυτό μπορεί κανείς να μεταδίδει μόνο πολύ απλά νοήματα, δεν είπαμε πολλά. Ήταν ντυμένες με τρόπο που ήταν μείγμα πρωτόγονης απλότητας και υπέροχης κομψότητας. Ενώ ήταν ντυμένες, για παράδειγμα, με ένα απλό βαμβακερό φόρεμα και είχαν μαντίλι δεμένο γύρω από το κεφάλι, φορούσαν συγχρόνως εντυπωσιακά διαμαντένια σκουλαρίκια, μαργαριταρένια κολιέ, βραχιόλια κλπ. Η ίδια ασυμφωνία ήταν ορατή και στα σπίτια τους. Ενώ τους έλειπαν πολλά από αυτά που σε εμάς θεωρούνται βασικές και απολύτως αναγκαίες ανέσεις της ζωής, τα κρεβάτια είχαν καλύμματα με χρυσά κεντήματα. Με τα παιδιά τα πήγαινα καλύτερα απ' ό, τι με τις κυρίες".⁵

Ενώ, σε ένα άλλο μέρος της διήγησης της επαινεί τη φυσική ευκολία των Ελλήνων για να μάθουν την αγγλική γλώσσα⁶. Επιπλέον, αναφέρει λεπτομερώς την ιστορία του Σουλτάνου Ισμαίλ Πασά και έχει την μεγάλη ευκαιρία να επισκεφθεί το χαρέμι του. Η Vivanti δεν διστάζει, όμως, να ολοκληρώνει την άποψή της σ' ορισμένα χαρακτηριστικά των οπαδών της αυτοκρατορίας:

"Κάναμε τα κουρασμένα μουλάρια μας να βιαστούν όσο περισσότερο επέτρεπαν οι δρόμοι, αλλά η προσπάθεια ήταν μάταιη, δεν θα φτάναμε στην ώρα μας. Ο κ. Α., που ήξερε το μεγάλο τρόμο μου για τους πολύ άσχημους και βρώμικους μαύρους, τους «Αραβες» όπως λέγονται εκεί, που ζουν σε καλύβες από λάσπη και βρώμικες σκηνές έξω από την πόλη, πρότεινε να τους ζητήσουμε να μας φιλοξενήσουν, επί του οποίου εγώ δήλωσα πολύ ζωηρά και αποφασιστικά ότι εγώ από την πλευρά μου θα προτιμούσα να περάσω τη νύχτα με τα χαριτωμένα άσπρα αρνάκια στη λοφοπλαγιά, των οποίων τα κουδούνια ακούγονταν μέσα στην ησυχία της νύχτας, παρά με εκείνα τα άσχημα μαύρα πρόβατα".⁷

Ενώ λίγα χρόνια αργότερα επισκέφθηκε το νησί μια άλλη αγγλίδα η Mary A. Walker⁸, η οποία μας ενημερώνει περί θηλυκών πρωτότυπων μόδας.

"Οι γυναίκες, τόσο οι μουσουλμάνες όσο και οι χριστιανές, γνέθουν και υφαίνουν ένα γερό ύφασμα, καθώς και πολύχρωμες ριγωτές κουβέρτες από μαλλί ή βαμβάκι. Στις περιοχές που είναι απομακρυσμένες από τις ευρωπαϊκές καινοτομίες μπορεί να βρει κανείς ακόμα κάποιες από τις παλιές φορεσιές: γυναικεία ενδύματα, πλούσια

⁵Το μαγεμένο Νησί. Οι εντυπώσεις της Anna Vivanti από την Κρήτη του 1865. Μετάφραση Λ. Εκκεκάκη, Ρέθυμνο 2006, 17.

⁶A. Vivanti, 2006, p.7.

⁷A. Vivanti, 2006, p.12.

⁸M. A. Walker, *Eastern life and scenery with excursions in Asia Minor, Mytilene, Crete, and Roumania*, London 1886.

χρωματιστά κεντήματα, τα σχέδια των οποίων φέρουν σημάδια βενετσιάνικου γούστου και στιλ. Αλλά αυτά τα περίεργα κατάλοιπα υψηλής τέχνης δεν τυγχάνουν της εύνοιας των κυριών από την Κρήτη, που προτιμούν οποιοδήποτε μοντέρνο φανταχτερό και ψεύτικα αριστοκρατικό και μεγαλόπρεπο των γιαγιάδων τους. Ο κ. Sandwith, ο πρόσφατα Εξοχότατος Πρόξενος στην Κρήτη, κατά τη διάρκεια της μακράς παραμονής του δημιούργησε μια πολύ μεγάλη και όμορφη συλλογή με αυτά τα κεντήματα αγορασμένα σε πολύ υψηλές τιμές. Η χωρική της Κρήτης ξέρει πώς να βγάλει μεγάλο κέρδος από τις «αντίκες» της, αν δεν τους δίνει μεγάλη αξία για τη δική της αμφίεση".⁹

Η ίδια ταξιδιώτισσα μας ενημερώνει από ένα βασικό πρόβλημα της εποχής που τονίζουν αρκετοί ταξιδιώτες για τους ξένους τουρίστες και τουρίστριες¹⁰: η έλλειψη ξενοδοχείων στα Χανιά. Η Walker το περιγράφει με το δικό της τρόπο συνδυάζοντάς το με την περιέργεια των ντόπιων κατοίκων:

"Την προηγούμενη νύχτα [για παράδειγμα] είχε αποβιβαστεί ένας κύριος από το αμόπλοιο. Ήταν ένας Άγγλος τουρίστας, που κι αυτός προσπαθούσε να βρει κατάλυμα για λίγες εβδομάδες. [Και οι περίεργοι αναρωτιόνταν]: Μα τι μπορούσαν να σημαίνουν αυτές οι απρόσμενες αφίξεις; Ο νεοφερμένος άρχισε με τον πιο αθώο τρόπο να κάνει ζωγραφικές σπουδές των τύπων και ενδυμασιών της χώρας. Ήταν εντελώς ήσυχος και διακριτικός. Μα...μα...εν ολίγοις, τι μπορεί να τον έφερε στην Κρήτη; Είναι φανερό ότι εδώ υπήρχε κάποιο μυστήριο".¹¹

Αλλά η αληθινή πραγματικότητα για τις ελληνίδες γυναίκες της Κρήτης της εποχής σε σύγκριση με τις αναφερόμενες ευρωπαϊές ταξιδιώτισσες που περιγράφουν έθη και έθιμα του νησιού δεν είναι και πολύ ευχάριστη. Μας το υπενθυμίζει ένας άντρας, ο τότε γάλλος πρόξενος στην Περσία M.J. Tancoigne που επισκέφθηκε το νησί στις αρχές του ΙΘ' αιώνα και έζησε ένα διάστημα στα Χανιά¹². Ας παραθέσουμε δυο παραδείγματα. Το πρώτο μιλάει για την περίεργη παιδεία και συμπεριφορά του πατέρα στις κόρες του με αποτέλεσμα να πάθουν το εξής όταν γερνάνε:

⁹Οι περιγραφές και τα σκίτσα της αγγλίδας Mary Walker από την Κρήτη της δεκαετίας του 1870. Μετάφραση Λ. Εκκεκάκη, Ρέθυμνο 2005, σ. 7-8.

¹⁰M. Walker, 2005, σ. 8: "Οι ξένοι, και ιδιαίτερα οι γυναίκες που έρχονται στην Κρήτη με την πρόθεση να μείνουν για λίγες εβδομάδες, αποτελούν φαινόμενο τόσο ασυνήθιστο. Η δική μας εγκατάσταση προκάλεσε πολύ μεγάλη αίσθηση κι έδωσε υλικό στους κουτσομπόληδες για κουβέντες και εικασίες".

¹¹M. Walker, 2005, σ. 9.

¹²Tancoigne, J. M. *Voyage à Smyrne, dans l'Archipel et l'île de Candie, en 1811, 1812, 1813 et 1814; suivi d'une notice sur Péra et d'une description de la marche du Sultan Paris (Nepveu)*, 2 vol., 1817, VIII-176, 148 pp. in-8, grav.

"Οι γονείς δεν πρέπει να περιμένουν τότε υπόληψη ή σεβασμό, αλλά ένα ύφος υπέροχης αγενές και απότομο, στη θέση του φοβισμένου ύφους που τους είχε επιβληθεί αναγκαστικά".¹³

Το δεύτερο είναι ακόμα πιο υποδειγματικό:

"Οι ελληνίδες της Κρήτης δυσκολεύονται να αντιληφθούν τι συμβαίνει πέρα από το σπίτι τους και συνεπώς δεν μπορούν να βρουν ενδιαφέρον σε αναγνώσματα τα οποία άλλωστε απαιτούν παιδεία και γνώσεις, κάτι που δεν έχουν δυνατότητα να αποκτήσουν"¹⁴.

Ένας από τους κορυφαίους περιηγητές όλων των εποχών που ήρθε στην Κρήτη, ο διάσημος άγγλος R. Pashley¹⁵, επισκέφθηκε το νησί κάποιες δεκαετίες πριν τις δυο αναφερόμενες ταξιδιωτίσες. Όπως είναι γνωστό, το έργο του Pashley ξεχωρίζει ως το πρώτο που διαθέτει μια πλήρη έρευνα και εκτενείς αναφορές για τις αρχαιότητες του νησιού. Για παράδειγμα, συνέβαλε αποφασιστικά την τοποθεσία της αρχαίας πόλης της Κυδωνίας και η φιλολογική του παιδεία τον ώθησε να συμβουλευτεί το χειρόγραφο της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης της Βενετίας. Το μεγαλύτερο αριθμό περιηγητών κατά τη διάρκεια αυτού του αιώνα ήταν, φυσικά, από τη Μεγάλη Βρετανία, που επικρατούσε πραγματικά τη φήμη της μεγάλης ισχύος για την ώρα, αλλά και για τις ιδιαιτερότητες και την περιπετειώδη και ταξιδιωτική μορφή που για αιώνες είχε χαρακτηρίσει και δεσπόσει το βρετανικό πνεύμα. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι δημοσιεύσεις ορισμένων Βρετανών ταξιδιωτών ήταν αναμφίβολα καθοριστικές στον αρχαιολογικό χώρο, για παράδειγμα, για την ανασκαφή του Arthur Evans στην ανάκτορο της Κνωσού.¹⁶

Σε αυτή τη σύντομη περίληψη του έργου του πρέπει να τονίσω κάποιες αναφορές στην καθημερινή ζωή της εποχής. Ένα σημαντικό μέρος των αναφορών για την Κρητική κοινωνία της εποχής στο έργο του R. Pashley είναι αφιερωμένο στα

¹³ Πληροφορίες και βιώματα του M. I. Tancoigne από την Κρήτη του 1811-1814. Ένα ξεχασμένο κείμενο για την εποχή του Χ. Οσμάν Πασά. Επιμέλεια Γ.Π. Εκκεκάκης. Ρέθυμνο 2008, 51-52.

¹⁴ Πληροφορίες και βιώματα του M. I. Tancoigne..., σ. 53.

¹⁵ R. Pashley, *Travels in Crete*, 2 τόμοι, Cambridge 1837. Υπάρχει μια ανατύπωση του αγγλικού πρωτότυπου στη συλλογή της Βιβλιοθήκης Ιστορικών Μελετών, αρ. 229 Αθήνα 1989. Υπάρχει μια υπέροχη ελληνική μετάφραση από την Δ. Γόντικα, *Ταξίδια στην Κρήτη*, Ηράκλειο 1994. R. Pashley σπούδασε μαθηματικά και κλασικά στο Trinity College του Cambridge. Μετά έκανε ένα ταξίδι στις ακτές της Μεσογείου και έφθασε στην Κρήτη το 1834 στο λιμάνι των Χανίων.

¹⁶ Για τους βρετανούς περιηγητές, P. Warren, "Early Travellers from Britain and Ireland" στο *Cretan Quests. British Explorers, Excavators and Historians*. (D. Huxley ed.) BSA Athens, 2000, 1-8. Σε αυτό το έργο, ο μεγάλος Άγγλος αρχαιολόγος κάνει μια σύντομη ανασκόπηση των Βρετανών ταξιδιωτών προς την Κρήτη. Επίσης, G. Cadogan, "The pioneers: 1900-1914" στο *Cretan Quests. British Explorers, Excavators and Historians*. (D. Huxley ed.) BSA Athens, 2000, 15-27.

χαρακτηριστικά των κρητικών γυναικών εκεί που πάει. Αναφέρει για παράδειγμα ο Άγγλος περιηγητής τη φορεσιά τους, θαυμάζει την ομορφιά τους παρά το γεγονός ότι σχεδόν πάντα καλύπτονται όπως και οι τουρκάλες και σημειώνει επίσης στο χρονικό του, τον έκτακτο χρόνο που αφιερώνονται στην προσωπική τους υγιεινή. Ένα από τα πιο διάσημα τυχαίνει στον Pashley όταν διέρχεται στο χωριό της επαρχίας Μυλοπόταμου ψάχνοντας την περίφημη ομορφιά των γυναικών του¹⁷.

Παρόλα αυτά υπάρχουν και άλλα χαρακτηριστικά των κρητικών γυναικών που προσελκύουν την προσοχή του άγγλου περιηγητή. Όταν συνοδευόμενος από τον οδηγό του, εισέρχεται στο χωριό Κακοδίκι, στην όμορφη ορεινή περιοχή του Σελίνου, βρέθηκε μια ομάδα γυναικών που εργάζονταν στη συγκομιδή του ελαιοκάρπου, ιθαγενείς του Αγίου Ιωάννη Σφακίων. Ο Pashley εκφράζει το θαυμασμό του για τα προϊόντα της περιοχής και επαινεί την προφορά των γηγενών –μιλώντας προφανώς στα αγγλικά–, αλλά στη συνέχεια μια όμορφη κοπελιά ανταπαντάει το εξής:

*"Είστε μόνο δύο άνδρες και, συνεπώς, δεν φοβόμαστε, είμαστε πολύ περισσότερες".*¹⁸

Φαίνεται ότι η παραμονή του Pashley στο νησί της Κρήτης ήταν πολύ θετική διότι, μεταξύ άλλων, τονίζει και υμνεί την ιερή φιλοξενία των ιθαγενών. Όταν έφτασε στο χωριό Πηγή Ρεθύμνης φιλοξενείται από τον χωριανό Σπυρίδωνα Παπαδάκη¹⁹ σε ένα μεγάλο δείπνο και πίνει το καλύτερο κρασί που είχε ποτέ δοκιμάσει και το δηλώνει:

*"Σε ποια χώρα της Ευρώπης ένας χωρικός ή ένας κύριος φυλά ανέγγιχτο το κρασί του ώστε να το μοιραστεί με έναν περιπλανώμενο ξένο;"*²⁰

Ένα άλλο μοτίβο που περιγραφούν ορισμένοι ταξιδιώτες είναι η κατάσταση της καθημερινής ζωής του λαού της Κρήτης εναντίον των τούρκων, ειδικά βάσανα και δυσκολίες. Ο αυστριακός F.W. Sieber που επισκέφθηκε την Κρήτη στις αρχές του ΙΘ' αιώνα είναι αναμφίβολα από τους πιο σημαντικούς²¹. Εκτός από το επαγγελματικό

¹⁷Pashley 1989, I, 144: "Garazo's dames are facile as they are fair".

¹⁸ Pashley 1989, II, 127.

¹⁹Γ.Π. Εκκεκάκης, *Το χωριό Πηγή του Ρεθύμνου. Αναφορές στο παρελθόν, καταγραφές για το μέλλον*, Ρέθυμνο 2007, σ. 40, 44, 106.

²⁰Pashley 1989, I, 115-116, το κρασί προερχόταν από το Αρκάδι.

²¹*Reise nach der im griechischen Insel Kreta im Jahre 1817 von Archipelagus FW Sieber der Regensburger botan. Gesellschaft der Königl. Akademie zu München, der Gesellschaft zu Paris. Naturforschenden correspondirendem Russisch und der Kais. Akad. zu Mosca.* Η δημοσίευση έγινε σε δύο τόμους στη Λειψία το 1823. Η αρχική έκδοση περιέχει στο τέλος μια

του ενδιαφέρον για τη χλωρίδα και την πανίδα του νησιού, τις ιατρικές πτυχές, όπως η πανούκλα και συνεπώς τις καταστροφές που προκαλούσε τότε στο νησί, παρέχει πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με τη διοίκηση του νησιού, μόλις τέσσερα χρόνια πριν από την έναρξη της επανάστασης του 21' εναντίον των Οθωμανών. Εμάς, όμως, μας ενδιαφέρουν άλλες πληροφορίες της κατάστασης του κρητικού λαού λίγο πριν ξεσηκωμούς και εξεγέρσεις. Αναφέρουμε, λοιπόν, δυο χαρακτηριστικά παραδείγματα της απελπισμένης κατάστασης του κρητικού λαού. Το πρώτο έχει τραγικό τέλος.

"Η κακομεταχείριση που έπρεπε να υπομείνουν οι Έλληνες μέχρι την εποχή του Οσμάν πασά, είναι σχεδόν απίστευτη μερικά παραδείγματα αρκούν: Ακόμα και τώρα, αν ένας έφιππος Έλληνας συναντήσει κάποιον διακεκριμένο Τούρκο, πρέπει να αφιππεύσει και να περιμένει να περάσει αυτός. Δύο έφιπποι Τούρκοι συνάντησαν κάποτε έναν Έλληνα πάνω σ'ένα μουλάρι. «Σταμάτα και κατέβα», φώναζε ο ένας από αυτούς. «Μείνε εκεί που είσαι», φώναζε ο άλλος, «αλλιώς θα σε σκοτώσω». Ο πρώτος επανέλαβε τη διαταγή του και ο άλλος ακριβώς την αντίθετη διαταγή. Ο Έλληνας έμεινε με το ένα πόδι στον αναβολέα και με το άλλο στο έδαφος, με τη σκέψη να το περάσει σαν αστείο. Οι Τούρκοι προσβλήθηκαν με την ενέργεια του αυτή και πυροβόλησαν αμέσως και οι δυο τον άφησαν νεκρό στο δρόμο και συνέχισαν το ταξίδι τους".²²

Είναι επίσης χαρακτηριστικό όταν ο Pashley περιγράφει το πρόβλημα των σχέσεων μεταξύ των δυο λαών και το θέμα της αλλαγής θρησκείας πολλών Κρητικών

ολοκληρωμένη δείκτη όνομα και ένα παράρτημα με λεπτομερείς παρατηρήσεις με 14/16 λιθογραφίες. Η αγγλική και ολλανδική μετάφραση παρουσιάστηκε το ίδιο έτος: F.W. Sieber, *Travels in the Island of Crete in the year 1817*, London, R. Philipps, 1823. W. Sieber, *Reis naar het Eiland Kreta Griekschen In den Archipel*, Haarlem 1823. Για ορισμένες σύγχρονες μαρτυρίες του ταξιδιού του Sieber: *Πληροφορίες και βιώματα του Μ. Ι. Tancoigne από την Κρήτη του 1811 - 1814 - Ένα ξεχασμένο κείμενο για την εποχή του Χ. Οσμάν Πασά*. Επιμέλεια Γ.Π. Εκκεκάκης. Ρέθυμνο 2008, 34 σ. Ανατύπωση του έργου του Sieber στη συλλογή *Βιβλιοθήκη Ιστορικών Μελετών*, αριθ.58, Αθήνα 1975. Υπάρχει επίσης μια μετάφραση στα ελληνικά με πολλές σημειώσεις και την άριστη εισαγωγή του Γ. Γρυντάκη: F.W. Sieber, *Ταξιδεύοντας στη νήσο Κρήτη το 1817*, Αθήνα 1994. Επίσης, πρέπει να προσέξουμε τις εργασίες: Γ. Ζομπανάκης, "Ο αυστριακός περιηγητής F.W. Sieber στην Κρήτη", *EEKS* 1939, II, 269-284. Ε. Πλατάκης "Ξένοι φυσιοδίφαι, γεωγράφοι και περιηγηταί περί Κρήτης κατά τους ΙΒ'-ΙΘ' αιώνας", *Αμάλθεια* Α' (1970), 63-70, Β' (1971), 99-106, 87-90, 105-112, 151-158, 201-208, 257-264, Γ' (1972), 7-16, 241-250, Δ' (1973), 17-28. Γ.Π. Εκκεκάκης, *Περιηγητές και περιηγητικά κείμενα για την Κρήτη (15ος μέχρι και 20ος αιώνας)*, Ρέθυμνο 2006.

²²F.W. Sieber, 1994, 272-273.

που αγκαλιάζουν το Ισλάμ²³ λόγω της σκληρότητας της οθωμανικής εξουσίας και άλλα σχετικά με τον χαρακτήρα των Κρητικών²⁴.

Το δεύτερο κείμενο του Sieber μας δείχνει επίσης τις καθημερινές δυσκολίες και εξευτελισμούς που έπασχαν οι έλληνες κάτοικοι του νησιού:

"Ακόμα και οι επίσκοποι και οι ηγούμενοι, των οποίων τα αξιώματα δεν έχουν και τόσο μεγάλο κύρος εδώ, αναγκάζονται να ξεπεζέψουν και να δώσουν τα μουλάρια τους στους υπηρέτες τους. Αυτή είναι μια απ' τις οφθαλμοφανείς ταπεινώσεις για το ελληνικό έθνος. Γενικά, δεν επιτρέπουν στους έλληνες να ιππεύουν στους δρόμους της πόλης. Ένας χωριάτης κάποτε, που είχε για πούλημα παιχνίδια, καλαθάκια και άλλα τέτοια αντικείμενα, δεν μπορούσε να τραβήξει το γάιδαρο του με φορτωμένα τα χέρια και έτσι δεν ξεπέζεψε μέσα στην πόλη. Μια ομάδα Τούρκων που τον είδε, χτύπησε το ζώο στα πίσω πόδια, αυτό έχασε το βήμα του και ο δύστυχος χωριάτης βρέθηκε βουτηγμένος μέσα στη λάσπη και με όλη τηνπραμάτεια του σπασμένη. Ο καημένος άρχισε να κλαίει και, όταν πέρασε μπροστά μου, του έδωσα λίγα χρήματα".²⁵

Μέσα από αυτές τις αναφορές, τα περισσότερα κείμενα γυναικών περιηγητριών, θέλαμε να αντικατοπτρίσουμε την πραγματικότητα της κοινωνίας της Κρήτης του δέκατου ένατου αιώνα από εκείνους που ήρθαν από αλλού με ένα πιο προχωρημένο πολιτισμό, στον οποίο οι γυναίκες, τουλάχιστον της αριστοκρατικής τάξης, είχαν ήδη την ευκαιρία να ταξιδέψουν και γράψουν τις εμπειρίες τους. Αν και πρέπει επίσης να τονίσουμε ότι οι περισσότεροι από αυτούς

²³Οι σύγχρονες πηγές συμφωνούν ότι περίπου το 45% των κατοίκων του νησιού στα χρόνια πριν από την επανάσταση του 1821, είχε ασπασθεί το Ισλάμ. Ένα μικρό ποσοστό ήταν Κρυπτο-Χριστιανοί (Κουρμουλήδες). Κατά το τέλος του αιώνα το ποσοστό των Χριστιανών ήταν, κατά πολύ, ανώτερη από μουσουλμάνους. Σε πληθυσμό 290 χιλιάδων, 160 χιλιάδες είναι Κρήτες Χριστιανοί και 130 χιλιάδες Κρήτες Μουσουλμάνοι, το δε σύστημα που επικρατεί είναι ολέθριο για τους Χριστιανούς, που θεωρούνται δούλοι και δεν έχουν καμία δημοτική ελευθερία.

²⁴R. Pashley, 1989, I, 34-35: *"Ένας μάλιστα από αυτούς μου χάρισε και ένα μικρό μαρμάρινο χέρι. Δεν ήταν δύσκολο να καταλάβω ότι βρισκόμουν ανάμεσα σ' έναν λαό πολύ διαφορετικό από αυτούς που συναντούν οι ταξιδιώτες όταν ακολουθούν τους πολυσύχναστους δρόμους της Ελλάδας και της Μικράς Ασίας. Άρχισα άλλωστε να υποψιάζομαι πώς, ό, τι και να ήταν οι αρχαίοι Κρήτες από την εποχή του Πολυβίου έως τον Άγιο Παύλο, στη σημερινή φυλή δεν άξιζε ο κακός χαρακτήρας που είχαν προσδώσει στους προγόνους τους".*

²⁵F.W. Sieber, 1994, 138-139.

έφεραν και τις ισχυρές πεποιθήσεις της βικτοριανής τους εποχής που προκάλεσαν ιδιαίτερες προσεγγίσεις για τα έθιμα των ντόπιων κρητικών.